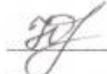

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ
«РОЖИЩЕНСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
ІМЕНІ С. З. ГЖИЦЬКОГО»**

Випускова циклова комісія ветеринарних дисциплін

ПОГОДЖУЮ

Заступник директора
з навчальної роботи

 Ольга НИЧИПОРУК
27 серпня 2025 року

ЗАТВЕРДЖУЮ

В. о. директора коледжу

 Вячеслав ТАРАСЮК
27 серпня 2025 року

ПРОГРАМА

з освітнього компонента

Етологія та добробут тварин

Розробник	Василь ПРУС
Галузь знань	Н Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина
Спеціальність	Н6 Ветеринарна медицина
Освітньо-професійна програма	Ветеринарна медицина
Статус освітнього компонента	вибірковий
Мова навчання	українська

2025 р.

Програма В ОК «Етологія та добробут тварин» для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр спеціальності **Н6 Ветеринарна медицина**, денної форми навчання, складена на основі ОПП Ветеринарна медицина «12» червня 2025 р.

Розробник (и): Василь ПРУС

Програма обговорена на засіданні циклової комісії ветеринарних дисциплін

Протокол від 26.08.2025 року № 1

Голова циклової комісії Леся НЕДОПАД

Схвалено Педагогічною радою ВСП «Рожищенський фаховий коледж ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького»

Протокол від 27 серпня 2025 року № 8

1. ОПИС ОК (НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ/ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ)

Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітньо-кваліфікаційний рівень	
Освітньо-кваліфікаційний рівень	<i>фаховий молодший бакалавр</i>
Галузь знань	<i>Н Сільське, лісове, рибне господарство та ветеринарна медицина</i>
Спеціальність	<i>Нб Ветеринарна медицина</i>
Освітньо-професійна програма	<i>Ветеринарна медицина</i>
Характеристика ок (навчальної дисципліни/інтегрованого курсу)	
Статус	<i>вибірковий компонент</i>
Загальна кількість годин	<i>90</i>
Кількість кредитів ЄКТС	<i>3</i>
Курсова робота (проект)	<i>-</i>
Форма оцінювання	<i>Залік -5 сем</i>
Форма навчання	<i>Денна</i>
Рік підготовки	<i>3 р. 10 міс.; 2 р. 10 міс.</i>
Семестр	<i>5 сем. (4 сем. спец. вет)</i>
Аудиторні години	<i>60</i>
Лекції	<i>28</i>
Практичні заняття	<i>32</i>
Лабораторні заняття	<i>-</i>
Семінарські заняття	<i>-</i>
Самостійна робота	<i>30</i>

Примітка: співвідношення кількості годин (у відсотках):

аудиторних занять - 67%

самостійна робота - 33 %

2. МЕТА ОК «ЕТОЛОГІЯ ТА ДОБРОБУТ ТВАРИН», ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ТА ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Мета вивчення навчальної дисципліни:

Метою освітнього компонента «Етологія» є формування більш глибоких теоретичних знань з питань фізіологічних механізмів та функцій поведінки, що забезпечують виживання тварин у їх природному середовищі, особливостей соціальної поведінки різних видів тварин, особливості появи, форм прояву та закономірностей психічних процесів тварин, як у онтогенезі, так й при встановленні шляху еволюції психічних здібностей у тваринному світі.

Предмет вивчення освітнього компонента:

Предметом вивчення освітнього компонента «Етологія та добробут тварин» передбачено вивчення теоретичного і практичного матеріалу.

Внаслідок вивчення курсу етології здобувач має *отримати знання* про різноманітність тваринного світу, основні закономірності формування психіки; еволюцію та систематику поведінки тварин, форми індивідуальної, репродуктивної та соціальної поведінки та специфіку фізіологічних процесів, які пов'язані з ними, особливості формування рефлексів, інстинктивних проявів, форми навчання тварин та специфіку поведінки диких, хатніх та свійських тварин під впливом різних факторів. Будуть сформовані уявлення про взаємозв'язок вродженого та набутого у поведінці, передумови виникнення та розвитку психіки у людини.

Здобувач повинен *отримати вміння* використовувати знання з етології при вирішенні питань утримання, розведення, лікування та використання тварин, застосовувати такі загальні поняття, як рефлекс, інстинкт, навчання, імпринтинг, хомінг, аналізувати основні аспекти поведінки тварин в залежності від дії різних факторів, розрізняти характерні та патологічні поведінкові реакції, опанувати методики спостереження за тваринами різних таксономічних груп в природі та лабораторних умовах.

Основні завдання: опанування понятійного апарату, об'єктивних і суб'єктивних методів вивчення поведінки тварин, історії спостережень і досліджень; вивчення основних сучасних напрямів дисципліни, розуміння природженого і надбаного у поведінці тварин, онтогенетичні та філогенетичні особливості проявів; оволодіння системою знань про форми розсудливої діяльності тварин і розум тварин як самостійне явище, формування на основі спеціальних етологічних понять загальнобіологічних. Крім того, вивчення курсу дає можливість більш чітко розуміти місце людини у тваринному світі, причини та особливості прояву власних поведінкових реакцій, витоки появи культури, ритуалів, звичок тощо.

Передумови вивчення:

- необхідні знання з дисциплін «Анатомія і фізіологія сільськогосподарських тварин», «Латинська мова», «Фармакологія», «Біологія» в обсязі програми коледжу.

2.1. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Програмні результати навчання (РН)

РН1 Вільно спілкуватись державною та іноземною мовами в тому числі з професійних питань.

РН2 Визначати суть фізико-хімічних і біологічних процесів, які відбуваються в організмі тварин у нормі та за патології.

РН3 Використовувати дані анамнезу, епізоотичної ситуації, результати клінічних, лабораторних, інструментальних та інших досліджень.

РН4 Застосовувати методи відбору зразків продукції тваринного, рослинного та біотехнологічного походження.

РН5 Встановлювати діагноз хвороби на основі виявлених характерних патологоанатомічних змін в уражених органах і тканинах під час розтину трупів тварин.

РН6 Дотримуватися основних понять з біобезпеки, біоетики, добробуту тварин.

РН7 Здійснювати пошук та аналіз інформації з різних джерел та володіти комп'ютерними програмами.

РН10 Дотримуватися принципів роботи та правил експлуатації обладнання, приладів, інструментів, що застосовуються у ветеринарній медицині.

РН11 Знати правила зберігання фармацевтичних засобів і біопрепаратів, шляхи їх застосування, раціонально використовувати ветеринарні засоби, обладнання та інше ветеринарне майно.

РН14 Застосовувати зоогігієнічні і ветеринарні правила утримання та годівлі тварин.

РН15 Дотримуватися правил безпеки життєдіяльності й охорони праці за фахової діяльності.

РН16 Планувати професійну діяльність та оформлювати звітну, облікову і довідкову документацію.

Компетентності

Інтегральна компетентність (ІК):

Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі ветеринарної медицини, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК2 Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК3 Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК4 Здатність спілкуватися іноземною мовою.

ЗК5 Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ЗК6 Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.

Фахові компетентності (ФК):

СК1 Здатність встановлювати вид та клас тварин, особливості будови клітин, тканин, органів, їх систем та апаратів організму тварин різних видів.

СК2 Здатність відбирати, етикетувати і упаковувати матеріал для лабораторних досліджень та оформлювати супровідні документи на нього.

СК3 Здатність аналізувати дані анамнезу, епізоотичної ситуації, результатів клінічних і лабораторних досліджень з метою своєчасної діагностики хвороб різної етіології.

СК4 Здатність виконувати профілактичні ветеринарно-санітарні заходи, карантинування та своєчасну ізоляцію хворих і підозрілих на захворювання тварин з метою запобігання захворюванню та загибелі тварин.

СК5 Здатність здійснювати облік ветеринарних препаратів, засобів та іншого ветеринарного майна, забезпечувати їх збереження, раціональне використання.

СК6 Здатність застосовувати знання з біобезпеки, біоетики, благополуччя тварин у професійній діяльності.

СК7 Здатність організувати роботу відповідно до вимог безпеки життєдіяльності й охорони праці під час фахової діяльності.

СК8 Здатність оберігати довкілля від забруднення відходами тваринництва, а також матеріалами та засобами ветеринарного призначення.

СК9 Здатність проводити клінічні дослідження з метою формулювання висновків щодо стану тварин чи встановлення діагнозу.

СК13 Здатність поширювати ветеринарні знання серед населення й працівників тваринництва, господарств різних форм власності.

СК14 Здатність планувати професійну діяльність та оформлювати звітну, облікову і довідкову документацію.

У результаті вивчення освітнього компонента здобувач освіти повинен:

Внаслідок вивчення курсу етології здобувач має *отримати знання* про різноманітність тваринного світу, основні закономірності формування психіки; еволюцію та систематику поведінки тварин, форми індивідуальної, репродуктивної та соціальної поведінки та специфіку фізіологічних процесів, які пов'язані з ними, особливості формування рефлексів, інстинктивних проявів, форми навчання тварин та специфіку поведінки диких, хатніх та свійських тварин під впливом різних факторів. Будуть сформовані уявлення про взаємозв'язок вродженого та набутого у поведінці, передумови виникнення та розвитку психіки у людини.

Здобувач повинен *отримати вміння* використовувати знання з етології при вирішенні питань утримання, розведення, лікування та використання тварин, застосовувати такі загальні поняття, як рефлекс, інстинкт, навчання, імпринтинг, хомінг, аналізувати основні аспекти поведінки тварин в залежності від дії різних факторів, розрізняти характерні та патологічні поведінкові реакції, опанувати методики спостереження за тваринами різних таксономічних груп в природі та лабораторних умовах.

Етологія та добробут тварин - як освітній компонент, що вивчає поведінку тварин з біологічних позицій, нерозривно пов'язана із зоологією безхребетних та хребетних тварин, анатомію і фізіологією тварин та людини, соціологією, екологією та еволюційним вченням, а також методиками викладання фахових освітніх компонентів (зокрема внутрішні незаразні хвороби, акушерство, паразитологія, хірургія, епізоотологія, тваринництво та гігієна тварин та інших клінічних освітніх компонентів) та дає змогу на базі вже набутих знань та навичок розширити уявлення здобувачів освіти про становлення та розвиток поведінки тварин та власне людини у онтогенетичному та еволюційному плані.

3. ОБСЯГ ТА СТРУКТУРА ПРОГРАМИ ОСВІТЬОГО КОМПОНЕНТА (НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ/ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ)

Форма навчання

денна

Підсумкова форма контролю

залік

№ теми	Назва теми	Кількість годин								
		Разом	Самостійна робота	Всього	Навчальні заняття					
					Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	Вступ.									-
1.	Основи етології.									
1.1.	Етологія – наука про поведінку тварин.	8	4	4	4					-
1.2.	Індивідуальна поведінка тварин.	11	3	8	4		4			-
1.3.	Класифікація типів поведінки. Індивідуальна поведінка.	15	3	12	4		8			-
1.4.	Біологічна обумовленість онтогенезу поведінки тварин.	12	4	8	4		4			-
2.	Соціальна поведінка тварин.									-
2.1.	Особливості формування внутрішньо-видових відносин.	12	4	8	4		4			-
2.2.	Типи комунікації тварин.	12	4	8	4		4			-
2.3.	Шлюбно-сімейні взаємовідносини у тварин. Батьківська поведінка.	10	4	6	2		4			-
2.4.	Адаптивність поведінки її роль у видоутворенні.	10	4	6	2		4			-
Разом з ОК		90	30	60	28		32			

4. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

4.1. Теми лекцій

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Рекомендована література
V - семестр			
1.	Етологія–наука про поведінку тварин. Основні методи та сучасні напрямки дослідження поведінки тварин.	4	Корж О.П. Етологія тварин: навчальний посібник. - Суми: Університетська книга, 2024. - 236 с. с. 10-23
2.	Інстинкти. Інстинктивна поведінка тварин. Стимули та імпринтинг.	2	с. 42-45
3.	Класифікація типів поведінки. Поняття	4	с. 120-123

	про рефлекси. Індивідуальна поведінка, її форми.		
4.	Агресія. Роль агресії у взаєминах тварин.	2	с. 53-57
5.	Біологічна обумовленість онтогенезу поведінки тварин. Навчання в процесі онтогенезу.	4	с. 123-128
6.	Особливості формування внутрішньовидових відносин. Роль ритуалізації в ієрархічних відносинах.	4	с. 128-140
7.	Типи комунікації тварин. Зорова, акустична, тактильна, нюхова комунікація. Мови тварин.	4	с. 42-45
8.	Шлюбно-сімейні взаємовідносини у тварин. Причини різноманітності батьківської поведінки.	2	с. 64-66, 82-113
9.	Адаптивність поведінки, її роль у видоутворенні. Порівняльні аспекти становлення психіки тварин і людини.	2	с. 92-95
Разом за V - семестр			
Разом		28	

4.2. Теми практичних (лабораторних, семінарських) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Форми та засоби контролю	Рекомендована література
V - семестр				
1.	Властивості інстинктів. Фіксовані комплексидій.	4		Корж О.П. Етологія тварин: навчальний посібник. - Суми: Університетська книга, 2024. - 236 с. с. 42-45
2.	Класифікація основних форм поведінки. Локомоція. Харчодобувана поведінка	4		с. 23-29
3.	Класифікація і характеристика основних видів навчання у тварин. Дресування.	4		с. 123-129, 145-154
4.	Методи дослідження тварин, що стоять на елементарному рівні сенсорної психіки. Емоції у тварин.	4		с. 116-123
5.	Структура популяцій та внутрішньо популяційних відносин. Основні принципи побудови популяції.	4		с. 82-103
6.	Зорова, акустична, тактильна, нюхова комунікація. Поняття про феромони. Засоби спілкування: акустичні сигнали, ультразвукові комунікації.	4		с. 64-66, 23-38
7.	Комунікації в статевій поведінці. Ритуалізація статевої поведінки. Статева поведінка та агресія. Функції шлюбної поведінки. Турбота про потомство у різних таксономічних груп.	4		с. 128-154
8.	Методи дослідження поведінки та адаптації	4		с. 187-209

	тварин.			
Разом за V - семестр				
Разом		32		

4.3. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Рекомендована література
V - семестр			
1.	Етологія – наука про поведінку тварин (Лоренц К., Тінберген Н.). Механіцизм та антропоморфізм.	1	Корж О.П. Етологія тварин: навчальний посібник. - Суми: Університетська книга, 2024. - 236 с. с.10-14
2.	Методи, принципи та задачі вивчення поведінки тварин.	1	с. 14-23
3.	Основні напрямки дослідження поведінки тварин у вітчизняній й зарубіжній етології.	1	с. 14-23
4.	Класифікація основних форм поведінки: репродуктивна, індивідуальна та соціальна (за Д.Дьусбері, 1981). Етограма.	1	с. 34-38
5.	Інстинкти – генетичні програми поведінки. Властивості інстинктів.	1	с. 42-45
6.	Класифікації інстинктів (Симонов П.В., Конорський Ю.). Структура інстинктивної поведінки (по К.Лоренцу і В.Крегу).	1	с. 42-45
7.	Пластичність інстинктивної поведінки. Інстинктивна поведінка – основа поведінки виду і особини. Реалізація видового досвіду в індивідуальній поведінці.	2	с. 209-216
8.	Складні форми поведінки, пов'язані з харчуванням. Винахід нових способів добування їжі. Симбіози.	2	Інтернет-ресурс
9.	Мінливість поведінки, пов'язаного з запасанням кормів. Використання тваринами чужих запасів	2	Інтернет-ресурс
10.	Оборонна (захисна) поведінка. Агресія. Визначення агресії. Класифікація типів агресії. Роль агресії у взаєминах тварин.	2	с. 53-55
11.	Структура спільноти та механізми її підтримання. Інтенсивне та екстенсивне використання простору. Осілість. Індивідуальна ділянка.	1	с. 128-154
12.	Інтенсивне та екстенсивне використання простору.	1	с. 66-70
13.	Групи еквіпотенційного типу. Групи, побудовані за принципом лідерства.	1	с. 86-87
14.	Ускладнення етологічної структури груп тварин, що ведуть кочовий спосіб життя.	1	Інтернет-ресурс
15.	Здібності тварин до символізування як біологічна передумова до виникнення мови людини.	1	Інтернет-ресурс
16.	Методи вивчення. Мови – посередники: йеркишіамслен. «Словник» антропоїдів.	2	с. 229-235
17.	Функції шлюбної поведінки. Синхронізація шлюбної поведінки в різних видів. Зваблення та залицяння. Шлюбні церемонії тварин.	1	с. 62-77
18.	Турбота про потомство до набрання ним самостійності. Імпрінтинг. Використання "допомоги" інших видів для вирощування потомства.	2	с. 79-82
19.	Особливості розмноження птахів. Моногамія у птахів. Об'єднання	1	с. 98-103

	птахів на період вирощування потомства. Колективна інкубація яєць. Гніздові колонії пінгвінів.		
20.	Підготовка до пологів у ссавців. Взаємодія з підростаючими дитинчатами. Захист потомства. Усиновлення чужих дитинчат. Розпад сімей. Розселення молодняка.	2	с. 77-79
21.	Порівняльна психологія у минулому і сьогоденні. Біопсихологія (біологічні підстави порівняльної психології).	1	с. 116-123
22.	Знаряддя тварин та знаряддя праці людини. Матеріальна культура та біологічні закономірності. Проблема виникнення суспільних відносин.	1	с. 82-103
23.	Управління популяціями тварин та коректування небажаної поведінки у тварин.	1	с. 209--224
Разом за V - семестр			
Разом		30	

5. ВИДИ ЗАНЯТЬ, МЕТОДИ І ФОРМИ НАВЧАННЯ

Методи навчання

- словесні (лекційний, пояснення, дискусія, інструктаж, бесіда);
- наочні (ілюстрування, демонстрація, самостійне спостереження);
- практичні (лабораторна робота, практичні заняття).
- Самостійна робота (виконання завдань);
- Відеометод (мультимедійні, тощо);

Форми організації освітнього процесу: навчальні заняття (лекції, практичні та лабораторні заняття), самостійна робота, практична підготовка, консультації, індивідуальні завдання, дистанційне навчання.

Освітні технології: традиційні, інтерактивні (використання мультимедійних технологій), інформаційно-комунікативні

6. КОНТРОЛЬ І ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ ТА ВМІНЬ

Для визначення рівня засвоєння здобувачами освіти навчального матеріалу використовується така форма контролю і оцінювання знань та вмінь:

Поточний контроль:

1. Усне опитування.
2. Індивідуальне опитування.
3. Фронтальне опитування.
4. Письмове опитування.
5. Оцінювання доповідей.
6. Виконання лабораторних і практичних робіт

Проміжний контроль: контрольна робота, реферат, модулі.

Підсумковий контроль: іспит – *б сем.*

Інструменти, обладнання та програмне забезпечення

Програмне забезпечення

1. Підручник
2. Довідник.
3. Завдання для тестового контролю знань студентів.
4. Журнал реєстрації інструктажу з техніки безпеки при проведенні лабораторних робіт та учбової практики.
5. Бланки історії хвороби.
6. Журнал реєстрації хворих тварин.
7. Інструкційні картки.

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Оцінка	Критерії оцінювання
«Відмінно»	Оцінюється завдання, що містить відповіді, в яких навчальний матеріал відтворюється в повному обсязі, відповідь правильна, обґрунтована, логічна, містить аналіз і систематизацію, зроблені аргументовані висновки. Здобувач освіти активно працює протягом усього курсу і показує при цьому глибоке оволодіння лекційним матеріалом, здатний висловити власне ставлення до альтернативних міркувань з конкретної проблеми, проявляє вміння самостійно та аргументовано викладати матеріал. Практичне завдання виконане правильно, як з використанням типового алгоритму, так і за самостійно розробленим алгоритмом.
«Добре»	Оцінюється завдання, що містить відповіді, в яких відтворюється значна частина навчального матеріалу. Здобувач освіти виявляє знання і розуміння основних положень з освітнього компонента, певною мірою може аналізувати матеріал, порівнювати та робити висновки. Здобувач освіти активно працює протягом усього курсу, питання висвітлює повно, висвітлення їх завершене висновками, виявлене уміння аналізувати факти й події, а також виконувати навчальні завдання. У відповідях допущені несуттєві помилки, в усних відповідях - неточності, деякі незначні помилки, має місце недостатня аргументованість при викладення матеріалу, нечітко виражене ставлення слухача до фактів.
«Задовільно»	Оцінюється завдання, що містить відповіді, в яких відтворюються основні положення навчального матеріалу на рівні запам'ятовування без достатнього розуміння; здобувач освіти у цілому оволодів суттю питань з даної теми, виявляє знання лекційного матеріалу, навчальної літератури, намагається аналізувати факти й події, робити висновки. Але на

	заняттях поводить себе пасивно, відповідає лише за викликом викладача, дає неповні відповіді на запитання, припускається грубих помилок при висвітленні теоретичного матеріалу. У практичних завданнях припущені несуттєві помилки.
«Незадовільно»	Оцінюється завдання, що не виконане, або містить відповіді на рівні елементарного відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, фрагментів навчального матеріалу. Здобувач освіти виявив неспроможність висвітлити питання чи питання висвітлені неправильно, безсистемно, з грубими помилками, відсутні розуміння основної суті питань, висновки, узагальнення. У відповідях та практичному завданні припущені суттєві помилки.

Рекомендована література

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / За ред. С.І.Болтівця. - К.: Світогляд, 2006. - 190 с.
2. Ігнатенко. І.А. Етологія: Навчальний посібник. - Для студентів 3 курсу денної та заочної форми навчання напряму підготовки б. 040102 - біологія. - Черкаси, 2009. - 96 с.
3. Ковальчук Г.В. Зоологія з основами екології: Навчальний посібник / Г.В.Ковальчук. - Суми: Університетська книга, 2003. - 593.
4. Корж О.П. Етологія тварин: навчальний посібник. - Суми: Університетська книга, 2024. - 236 с.
5. Севериновська О. В. Етологія (основи поведінки тварин): підручник для вищих навчальних закладів / О. В. Севериновська, О. Є. Пахомов, В.К.Рибальченко. - Д.: Вид-во Дніпропетр. над. ун-ту, 2010. - 292 с.